

Taner Timur, *Osmanlı Kültüründe “Delilik” Sorunsalı*, Yordam Kitap, 2023, 160 s.

Değerlendiren: Selman Saç

Tarih, çok uzun zaman Brecht’in okumuş işçisinin sorgusunda can bulduğu üzere yalnız kralların adını yazdı. Benzer şekilde geçmişin düşünce sistemlerini ya da yaşam pratiklerini aktaran, yorumlayan incelemeler de çoğunlukla “normal” ya da “pozitif” olana odaklandı. Halbuki çeşitli kapatılma, dışlama, yasaklama teknikleriyle çerçevelenen “anormal” ya da “negatif”, hâkim paradigmayı ve kültürü tarihsel olarak var edendi. Arjantinli düşünür Ernesto Laclau tutarlı, ontolojik bir zemini olan bir bütünün/toplumun imkansızlığından bahseder. Bu yüzden “(...) Bütünün kendisini inşa etmek için dışarı attığı bir şey olması gerekir (örneğin nüfusun bir kısmının şeytanlaştırılmasıyla bir toplum kendi tutarlılığına dair bir anlayışa varır)” (Laclau, 2007, ss. 87-88). Deliler de tarihsel olarak farklı paradigmalara bağlı olarak değişen iktidar tekniklerine maruz kalsalar da sürekli şekilde bütünün sınırlarını görünür kılmaya aday ötekiler olmuşlardır. Nitekim paradigma değişikliği sonucunda öne çıkan tımarhane, esasen kişinin tedavi edilmesi amacını taşımaz kişinin yargılanıp suçlandığı yerdir; yani toplumun yanı başında toplumu var etmek için sürekli ötede varlığına izin verilen kurucu unsurdur. Bu açıdan Michel Foucault’nun, 1961’de yayımlanan *Deliliğin Tarihi* [Raison et deraison-Histoire de la folie a l’age classique] eseri çığır açıcı niteliktedir.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, selman.sac@dpu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-5044-2489>

DOI: 10.12658/D0363
insan & toplum, 2024; 14(1): 196-200
insanvetoplum.org

Foucault'nun temel iddiası, yersiz yurtsuz konumdan büyük kapatılmaya giden süreçte deliliğe bakışın her dönem hâkim paradigma tarafından belirlendiğidir. Buna göre Orta Çağda “görece özgür” olan deliler, önce büyük kapatılmayla gözetim altında tutulmuş, ardından da 18. yüzyılın sonlarında akıl hastanelerinde tedavi edilmeye başlanmışlardır. Sınırları akıl tarafından çizilen, aklın ötekisi olarak kurulan, en nihayetinde aklın önlemleriyle kuşatılan ve norm dışı sayılan deliliğin macerası Aydınlanmanın etkisiyle yeni dönemde ortaya çıkmıştır. Sezinleneceği üzere “Foucault’yu asıl ilgilendiren, dışlama eylemi ve ölçütüdür; dışlanmışlar ikinci plandadır” (Ginzburg, 2021, ss. 18). Bu yüzden Foucault (2019) esasen bozuk olanın ayıklanması sürecine dair bir analiz yapar ya da delilerin ne zamandan sonra ayıklanması gereken öznelere dönüştüğünün izini sürer.

Foucault, geç de olsa Batı siyasal düşüncesinde ihmal edilen bir meseleyi ele alarak önemli bir boşluğu doldurmuş, bir dizi verimli tartışmanın kapısını aralamıştı. Fakat delilik, tıp tarihi dışında ideolojik bağlamıyla, Osmanlı (ve de Cumhuriyet) özgünlüğünde neredeyse herhangi bir tartışmanın konusu olmamıştır. Bu yüzden Taner Timur’un kitabı, bu alanla ilgili çalışmaların çeşitlenmesi ve artması doğrultusunda önemli bir başlangıç iddiası taşımaktadır. Nitekim cesaretlendirici bir işlevinin olduğu veya ilerletilmesi, geliştirilmesi gereken fikirlerle inşa edildiği kitap boyunca sezinlenmektedir.

Kitap, esasen yirmi yıl önce (2002) yazılmış ve dönemin politik-toplumsal koşullarının yarattığı çalkantılarla, yazarın kendi ifadeleriyle, “bir kenara” bırakılmıştır (s.9). En nihayetinde araştırma, herhangi bir değişiklik yapılmadan olduğu haliyle *Osmanlı Kültüründe “Delilik” Sorunları* adıyla Mayıs 2023 tarihinde Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştır. Kitap, yazarın Osmanlı-Türkiye tarihi konusundaki yetkinliğinin de bir ürünü olarak başlığın ve hacminin sınırlarını aşmaktadır. Yurt içinde ve yurt dışında çok uzun süre üniversitelerde araştırmalarını ve çalışmalarını sürdüren Timur’un *Türk Devrimi ve Sonrası* (1971), *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979), *Osmanlı Kimliği* (1986), *İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı* (2019) ve *Popülizm Dalgası, Sivil Darbeler ve Osmanlı Hülyası* (2020) gibi çok sayıda kitabı bulunmaktadır.

Timur’un çalışması, hem okuyucuların rahatlıkla anlayabileceği sadelikte ve akıcılıktadır hem de tatmin edici düzeyde bir kaynak listesine sahiptir. Yazar çeşitli alıntılarda anlaşılması zor kelimeleri güncel karşılıklarıyla değiştirerek metni olabildiğince anlaşılır kılmıştır. Ayrıca düşünce tarihi bağlamında hem Batılı hem de içsel (Osmanlı/Türkiye) kaynaklara (düşünürler, gazete, dergi gibi süreli yayımlar, romanlar, röportajlar, söyleşiler vb.) yer vererek bütünlüklü ve çok boyutlu bir kavrayışı kolaylaştırmıştır. Sonrasında, çeşitli çalışmalar (örneğin Rüya Kılıç’ın İletişim Yayınları’ndan çıkan *Erken Modern Osmanlı’da Deliler ve Delilik* eseri) yapılsa

da bu alanda doyurucu bir literatürün olmayışı, Timur'un çalışmasını alanın ilk kaynaklarından biri haline getirmekte, onu özgün bir konuma yerleştirmektedir. Benzer şekilde radikal değişiklik dönemleri büyük psikolojik dalgalanmalara yol açsa da Timur'a göre bizde devrimci dalgalanmaların toplum psikolojisi üzerindeki etkileri yeterince incelenmemiştir.

Timur, sunuş yazısında, gecikmeli olarak okuduğu Foucault'nun *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* başlıklı kitabının kendisini çok etkilediğini ve bu dürtüyle Osmanlı'da delilerin ortaya çıkış koşullarını, tedavi yöntemlerini ve dinin siyaseti yönlendirmesinin bu durumların oluşmasında etkili olup olmadığını araştırmaya yeltendiğini aktarmaktadır. Delilik meselesi Timur tarafında zaman aralığı olarak geniş bir bağlama oturtulmuştur. Foucault'nun Batı'da klasik dönemi (kabaca geç Rönesans'la Fransız Devrimi arası) incelemesini referans alsa da Timur, Osmanlı'nın bu dönemini "uzamış orta çağ" olarak adlandırmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle delilik ve akıl üzerinden bir tartışma yürütmekte, ardından sırasıyla Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini belli bir sorunsal etrafında serimlemektedir.

Timur'a göre deliliği tanımlayabilecek net ölçütlerin yokluğu ve yaygın pratik kullanımlarından kaynaklanan "bağışıklık" hali meselenin ilgiden uzak kalmasına yol açmıştır. Yazar, bilimsel açıdan doyurucu bir çerçevelemenin zorluğuna işaret etse de bunları aşmayı mümkün kılacak iki ölçütün olduğunu ileri sürmektedir: akıl ve normallik. Bu başlangıç noktasında Descartes, Foucault gibi Batılı düşünürlere yer vermesi ve sonrasında da belli isimlerin Osmanlı/Türkiye üzerine olan etkilerini tartışması kitap boyunca Batı'yla temasın sürdürüldüğünü göstermektedir.

Yazara göre, uzun sürmüş bir Orta Çağ uygarlığı olarak Osmanlı'da Batı'nın aksine ne 17. yüzyılda rasyonalizm filizlenmiş ne sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda işe yaramaz görülerek deliler kapatılmış ne de 19. yüzyıla girerken akıl hastaları yeni doğan psikiyatrinin konusu olmuştur. Bunun temel nedeni ise Batı'dan farklı olarak "İslam'ın akli her şeyden önce insan dışı, insanüstü, kısaca ilahi bir akıl" olarak görmesidir (Timur, 2023, ss. 30). Akılın aşkın bir pozisyonla ilişkilendirilmesi karşısında delilik ise "anormallik", cünun" gibi sözcüklerde can bulmuş, sıklıkla da deliler "keramet sahibi" insanlar olarak dokunulmaz görülüp saygı görmüştür. Yazara göre, teori ile tedavi arasındaki bağlantı çok geç tarihlerde kurulan Osmanlı toplumunda iki genel deli tipi söz konusudur: Birincisi "tababet" ilminin deli saydığı kimseler, ikincisi ise Osmanlı düzeninin "normal" saydığı davranış biçimlerine ters düştükleri için deli sayılanlar. Osmanlı'da delilere bakışta ise, modern akıma katılmakta başarısız olduğu ölçüde, "dört doğa unsuru ile dört hiltin mevsimlere göre değişen dengesini korumak" şeklinde özetlenebilecek Eski Yunan'dan kaynağını alan Arap bilimi etkili olmuştur.

Timur'a göre, kast ve zümreler toplumu olarak kutsal olan Osmanlı düzeninde, denge ve itidal hâkim paradigmayı belirlemiş, din ve ilahiyatın egemenliğiyle "kutsal" öne çıkmıştır. Bu yüzden İslam'ın egemenliğinde (hayatın her alanını kuşatması) bu kutsalın sınırlarını aşanların deli olarak nitelendirilmesi içten bile değildir. Öte yandan dinin toplumsal rolü, Batı'nın aksine Osmanlı toplumunda ruhsal rahatsızlıkların kitlesel boyutlarda yaşanmamasını sağlamıştır. Ruhsal rahatsızlıkların kolektif boyut kazanması yeni fikirlerin ortaya çıkmasından sonra bir karşı güç olarak öne çıkan II. Abdülhamit dönemiyle mümkün olmuştur. İkinci Meşrutiyet'le başlayan süreç, Timur'un kitle psikolojisine dair çalışmalara atıf yapmasını sağlayacak şekilde, baskının kalkmasının yarattığı bir "delilik" haline yol açmış, Türk milliyetçiliği temel motif haline gelmiştir. Böylece sınırlı da olsa Batı'nın Aydınlanma döneminde yaşadığını Osmanlı, Meşrutiyet döneminde yaşamış, bunun yansıması olarak din ile felsefe arasındaki gerilim başlamıştır.

Timur'un kitabın ortalarından sonra, Osmanlı'nın sonlarına ve erken Cumhuriyet dönemine dair yaptığı analizlerde, delilik yerine belli ölçülerde anormallikle ilişkilendirilen "kutsallık" öne çıkmaya başlamıştır. Yazara göre bizde Batı'dan farklı olarak modernleşmeyi mümkün kılanlar asker-sivil aydınlar olmuş, süreç içinde irtica karşıtlığıyla, İslami kutsallığın yerine Atatürk karizması ikame edilmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde ulusal duygularla dini duygular iç içe geçmiş, günün sonunda, Durkheim'in düşüncelerine paralel anlayışın hâkim olmasıyla dini kutsallığın yerini dünyevi kutsallık almıştır. Timur'a göre devrimci koşullarda devrimci bir işlevle doğsa da 1930'lara gelindiğinde asker-sivil kadro, kendi statüsünü savunma kaygısıyla Kemalizm'i yeni kutsal olarak muhafazakâr ve otoriter bir pozisyona sürüklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarda ise irtica yerine yeni düşman soğuk savaşa bağlı olarak Sovyetler olmaya başlamıştır. Laiklik bayrağı altında öne çıkan yeni kutsal Demokrat Parti iktidarıyla başka bir kutsal paradigmaya yenik düşmüştür: demokrasi ve kalkınma. Yazara göre 27 Mayıs ile Mayıs 68 olaylarına kadar geçen süreç ise güçlü bir sosyalist paradigmanın açığa çıktığı başka kutsallık alanlarını var etmiştir. Sonrasında ise Timur'a göre Atatürk'ün düşüncelerinden uzaklaşan reel Kemalizm, 12 Mart ve 12 Eylül'le kristalize olmuş, böylece hem devrime karşı din yeniden muteber konuma yükselmiş hem de Özal'da ifadesini bulduğu üzere Türkiye küresel sermayenin bir parçası haline getirilmiştir.

Timur'un kitabına yöneltilebilecek eleştiriler arasında öncelikle başlıkla içerik arasındaki uyumsuzluk gösterilebilir. İsmi taşıdığı imanın aksine yazar, Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmamış, tartışmanın önemli bir kısmını Cumhuriyet dönemine ayırmıştır. Bir diğer eleştiri de kitabın başlığının ötesinde delilik-akıl sorunsalının sınırlarının sıklıkla ihlal edilmesidir. Kitabın olağan akışında delilik meselesinin

temel olduğu hissettirilse de farkında olmadan kendinizi Osmanlı/Türkiye politik-toplumsal tarihi üzerine yazılmış bir metni okurken buluyorsunuz. Bu durum da kitabın temel sorunsalının zaman zaman “diğer anlatılar”la görünmez hale gelmesine ya da gölgede kalmasına neden olmuştur. Bu “sapma”, yazarın Osmanlı ve Türkiye tarihi konusundaki yetkinliğinden kaynaklanıyor gibi görünse de esas neden yazarın Osmanlı’ya dair tespit ettiği, daha önce vurgulanan, başka bir zorluktan kaynaklanmaktadır: “Osmanlı toplumunda “anormallik” ve “delilik” olgusunun, Avrupa’da Rönesans ve Reform yüzyılında olduğu gibi kitlesel boyutlar kazandığını düşünmek de mümkün görünmüyor” (s. 51).

Sonuç olarak, Timur çalışmasında, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin büyük kısmını odağına alarak “din, kutsallık, akıl ve laiklik ilişkilerini ve bu ilişkilerin yarattığı rahatsızlıkları, delilik hallerini” kavramaya çalışıyor. Bu haliyle son derece sınırlı olan literatüre önemli bir katkı sunuyor. Öte yandan Timur’un çalışması, sadece anormallik, delilik ya da akılsızlık gibi temaları çalışanlar için değil, Osmanlı ve Türkiye tarihine ilgi duyan okurların da dikkatini çekebilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Foucault, M. (2020). *Klasik çağda deliliğin tarihi, akıl ve akıl bozukluğu*. (8. Baskı). İmge Kitabevi.
- Ginzburg, C. (2021). *Peynir ve kurtlar, bir 16. yüzyıl değirmencisinin evreni*. (7. Basım). Metis Yayınları.
- Kılıç, R. (2023). *Erken modern Osmanlı’da deliler ve delilik*. İletişim Yayınları.
- Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine*. Epos Yayınları.